

den berømte »jyske rejse« (1865) gælder det samme om, så vel som intrigerne bag kirkerådets (i virkeligheden Københavns Indre Mission) forsøg på, med de mest ejendommelige metoder (for nu at sige det meget blidt), at lokke IM i en kirkepolitisk fælde. Det store opgør i kampen om Ydre Mission (1898) er mere »dynamisk« end her fremstillet – når Th. Løgstrups arkiv om føje tid indgår i Statsbiblioteket vil man med held kunne studere det der. De mange udrensninger, og de mange forsøg på at demokratisere bevægelser er også for fredsommeligt behandlet, ligesom bibelkritikstriden i 1890'erne – der i høj grad var en »klassekamp«, ikke blot en teologisk specialitet – eller IM.s kirkepolitiske dilemma efter 1901, da menighedsrådsloven etc. virkelig bragte sindene i kog og man søgte at konvertere de troendes ret til at regere kirken til juridisk brugbare formuleringer. Harboøre-ulykkerne og deres eftervirkninger i helvedesstriden, syndfrihedslærens indtrængen, forholdet til frikirker uden for og konkurrerende bevægelser inden for folkekirken (»højkirkelige«, alle slags grundtvigianere og »bornholmerne«) – det er der altsammen, men ikke på en måde som viser hvor reelle problemerne virkelig var. Det er ligetil at PH beundrer Vilh. Beck – det vil enhver gøre, som kender noget til ham – men man får ikke indtryk af at det endte med at han tabte, om ikke tøjlerne, så dog balancen og i sine sidste år var særdeles uligevægtig – indtil det utilregnelige. Og det var samtiden godt klar over.

På disse og flere punkter slår den lærde og kundskabsgivende bog ikke til. Det hænger nok sammen med dens karakter af jubilæumsskrift: den skal kunne læses med bifald i de kredse den er skrevet for og handler om. Hver gang man nærmer sig det kritiske og

det dramatiske, viges der udenom, lyset dæmpes ned og ord og handlinger opfattes i en bedre mening end de nok var sagt og gjort.

Som håndbog i IM.s historie er bogen – i al fald til noget ind i det 20. århundrede – et kvalificeret arbejde; som jubilæumsskrift er den sober og uden jubelhyl, men for fredsommelig i den kritiske analyse. Der er andet og mere at sige om Indre Missions placering i det danske samfund i disse 100 år; dette »andet« kommer ikke til sin ret blot ved også at citere kritiske røster udefra (f.eks. Aakjær og Kirk). PH er – ifølge forordet – selv klar over at der på de samme kilder kunde være skrevet en helt anden historie, givet en anderledes vurdering. Det kunde der naturligvis, bl.a. hvis ikke de sociale aspekter i den grad havde stået i skygge af de psykologiske. Men som apostlen siger: »kan der strømme sødme og bitterhed fra samme kildevæld«? Det kan der selvsagt ikke! Vi må være glade for at disse, herefter uomgængelige, 909 sider ikke er blevet mere lemonadeagtige end det er til at leve med.

P. G. Lindhardt

Johs. Nielsen: *Genrejsningshåb og undergangsangst. Dansk forsvarspolitik mellem 1864 og 1870 og folkestyrets første forsvarsordning.* (Odense Universitetsforlag, 1979). 191 s.

Nederlaget i 1864 skabte en helt ny forsvarspolitisk situation, hvor Arméplanen af 1842 var ubrugelig, og behovet for en ny forsvarsordning derfor en bydende nødvendighed. Resultatet blev folkestyrets første hærlov i 1867 og første søværnslov i 1868.

Johs. Nielsen har sat sig som opgave at tegne et indgående billede af denne nye forsvarsordning, dens forudsætninger, tilblivelsesproces og endelige ud-

formning. Det er trods det ofte tørre rigsdagsstof blevet til en meget vel-skrevet og interessevækkende bog om et kompliceret og facetrigt emne.

Bogens centrale del er naturligvis lovforslagernes tilblivelsesproces i den store forsvarskommission af 1866 og disses efterfølgende gang gennem rigsdag og statsråd; men inden læseren slippes løs her, præsenterer forfatteren ham for lovgivningsinitiativets bredere baggrund.

I et par indledende kapitler gennemgås dels den udenrigspolitiske udvikling i årene efter 1864, hvor Preussen stod som den store trussel, dels i hovedtræk tidens fremtrædende militærteoretiske arbejder. Navnlig det sidste emne er en hvesperede at stikke hovedet i, men forfatteren kommer ganske pænt fra det og får klart markeret schweizeren Antoine Henri Jomini's afgørende indflydelse på den danske debat om en ny hærordning.

Og debatten var livlig efter katastrofen i 1864. Der herskede en udbredt opfattelse af, at den næste krig ville blive afgørende for landets eksistens som selvstændig stat, og at konfrontationen ville komme snart. Denne undergangsstemning blandedes i debatten med forestillingen om revanche og bidrog til at presse en nyordning af landets forsvar igennem.

I februar 1866 nåede man frem til at nedsætte en forsvarskommission bestående af 10 politikere og 9 officerer til at »udarbejde en samlet Plan for Land- og Søforsvarets Ordning«. Forfatteren gennemgår på en særdeles inspirerende måde kommissionens omfattende arbejde og fremdrager de centrale diskussionstemaer: 1. hvilke alliancemuligheder havde Danmark? Dette var et afgørende punkt, for et angreb fra Preussens side kunne landet ikke modstå alene; 2. hvilken rolle skulle søværnet spille? Dette spørgsmål blev ikke

mindst aktualiseret ved konstateringen af, at Preussen opbyggede en flådemagt, der meget snart kunne true det danske søherredømme; 3. hvor skulle forsvarets tyngdepunkt ligge? Spørgsmålet rejste sig bl.a. i erkendelse af det umulige i at forsvare *hele* landet ved et massivt angreb; og endelig 4. hvordan skulle hæren opbygges? skulle det være en lille, veluddannet hær eller en stor folkevæbning?

Kommissionen inddrog et stort materiale både fra ind- og udland i et forsøg på at løse sit kommissorium, og man må give forfatteren ret i, at der blev arbejdet både seriøst og hurtigt med henblik på at tilvejebringe en ordening, der kunne »indgyde Tillid indefter og skabe Respekt udefter«. Betænkningen forelå allerede i november 1866.

Det er bemærkelsesværdigt, at kommissionen måtte vente helt til slutningen af maj 1866, før den modtog en klar tilkendegivelse fra regeringen om forsvarets opgaver. De to fagministres svar, der er gengivet i bogens bilag 5, er interessant ved bl.a. at understrege, at en folkevæbning var ubrugelig, og at flådens rolle i forbindelse med »de forskellige Krigseventualiteter« var ganske betydningsfuld. Det første synspunkt blev fulgt af både kommission og rigsdag, medens det andet punkt blev undertrykt, idet flådens mulige indsats blev kraftigt nedvurderet både af hærofficererne og politikerne.

Følgelig blev hærloven langt det vigtigste element i forsvarsordningen, og det er også den, forfatteren bruger mest plads på. Det blev den nye krigsminister, generalmajor Raasløff, der på baggrund af kommissionens betænkning bragte lovforslaget gennem rigsdagen i 1867. Forfatteren giver en udmærket om end kortfattet behandling af forhandlingerne i folketing og landsting og understreger med rette

krigsministerens autoritet og smidighed.

Denne smidighed var hans kollega, marineminister van Dockum ikke i besiddelse af, og hans udgangsposition på basis af betænkningen var, som nævnt, også betydelig ringere end Raasløffs. Det lykkedes ikke at opnå en bedre placering for flåden i rigsdagen, da søværnets forhold behandledes ved årsskiftet 1867-68.

Hærlovens gennemførelse i praksis viste i øvrigt, at krigsministeren kunne være ligeså stejl som sin kollega. Forfatteren redegør i et af bogens afsnit for de velkendte dramatiske konfrontationer mellem Raasløff og kongen, hvor der blev truet med både abdikation og demission. Christian IX bøjede sig dog for den udrensning i officerskorpsen, som ministeren – støttet af sin regering – krævede.

Ved at inddrage ikke blot kommissionsakterne og rigsdagsreferaterne, der naturligt udgør det centrale kilde-materiale, men også privatarkiver, dagbladskommentarer og artikler i de militære tidsskrifter lykkes det forfatteren at skabe et godt billede af hele situationen omkring folkestyrets første forsvarsordning. Læseren får et indtryk af debattens bredde og de mange modstridende opfattelser takket være forfatterens evne til at strukturere sit stof på en sådan måde, at aktørerne kommer til orde. Forfatterens egne synspunkter træder derimod kun sjældent direkte frem før i bogens afsluttende kapitel, når man bortser fra en række små hip først og fremmest til »forsvarsnilister« og »antimilitarister«, og dem kan læseren nok tilgive ham i betragtning af, at han har måttet trækkes med en »skrivebordsstrateg« som Balthazar Christensen, der førte sin egen private krig både i kommission og rigsdag for folkevæbningsideen og afskaffelse af flådens søgående skibe!

I bogens konklusion markerer forfatteren til gengæld sin opfattelse af forsvarsordningen på en særdeles tydelig måde. Der fældes en hård, men velargumenteret dom over folkestyrets kompromis-politik. Der bestod »en alvorlig modsætning mellem det forsvar, man nåede til enighed om, og opfattelsen af landets strategiske situation efter 1864«. Fæstningspørgsmålet blev liggende uløst på trods af, at det i regeringens redegørelse til kommissionen i maj 1866 betegnedes som et af »Forsvarets 3 Hovedmidler«; søværnsloven blev en ren organisationsplan for personellet, ikke en egentlig flådeplan; og hærloven skabte hverken den lille, veluddannede stående hær eller den store, demokratiske folkevæbning, men derimod en mobiliseringshær – altså en temmelig ubrugelig mellemting.

Det er svært at være uenig med forfatteren i hans konklusioner, og senere forsvarsordninger og -forlig i folkestyrets regie har da også med al ønskelig tydelighed bekræftet, at hvad, der er politisk muligt er sjældent militært brugeligt!

Johs. Niensens letlæste bog er forsynet med en række værdifulde bilag, en fyldig om end ikke udtømmende bibliografi og et dækkende personregister.

P. C. Willemoes Jørgensen

Henning Grelle: *Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871-ca. 1903. Teoretiske, taktiske og strategiske problemer med henblik på formuleringen af en jordpolitik og organisering af husmænd og landarbejdere.* (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, 1978). 212 s., ill.

Hvordan slår en socialistisk bevægelse igennem i et land, der ikke er gennem-industrialiseret, og hvor underklassens talmæssige tyngdepunkt derfor findes